

УДК 159.94/95:37

Едуард Помиткін

Інститут педагогіки

і психології професійної освіти АПН України,

м. Київ

Вікова періодизація духовного зростання професіонала

Розвиненість духовних характеристик особистості позначається на зменшенні рівня егоцентризму, зумовлює спрямованість на допомогу потребуючим, соціально корисну самореалізацію. Академік С.У.Гончаренко зазначає, що “з категорією духовності співвідноситься потреба пізнання світу, себе, смислу і призначення свого життя...”¹. На думку болгарського вченого, професора Кирила Нешева причина нестачі духовності або ж бездуховності полягає у дефіциті моральної саморефлексії особистості². Академік І.А.Зязюн вважає, що бездуховність виникає від втрати відчуття цінностей, але бездуховність – не просто відсутність духу, а його спотворення³.

Духовність є важливою складовою професіограми особистості фахівця. Витоки духовної спрямованості, як і спрямованості професійної, складають глибинні рівні індивідуально-особистісної природи людини.

Мета цієї статті полягає у розкритті вікових детермінант духовного розвитку професіонала. Згідно з універсальними філософсько-психологічними законами й принципами (зокрема, законом взаємного переходу кількісних змін у якісні, принципом розвитку), духовний розвиток необхідно досліджувати в єдності процесів виникнення, становлення та функціонування особистості, приділяючи увагу передумовам духовного зростання, духовним кризам, а іноді - стрибкоподібним переходам кількісних змін у якісні новоутворення особистості.

Значна частина вікових закономірностей духовного становлення була відома з давніх часів, а механізм їх урахування закладався в народні обряди, традиції, духовну мудрість народів.

Перші науково-психологічні спроби періодизації вікових особливостей розвитку людини ґрунтувалися на медично-біологічних підходах. За основу бралися зміни фізичних та фізіологічних процесів, наприклад, формування зубів дитини, набуття здатності сидіння, ходіння і т.д. Надалі, з розвитком соціальної психології, більше уваги приділялося не тільки фізичним та елементарним психічним процесам і функціям, але й складним соціальним потребам у взаємодії, спілкуванні, трудовій діяльності, самореалізації особистості (Б.Г. Ананьєв, Д.Бромлей, І.М.Бернсайд, Л.І.Божович, Дж. Бірен, В.Бунак, В.Гінзбург, Г.Грімм, І.С.Кон, Н.С.Лейтес, В.Ф.Моргун, Ж.П'яже, Н.С.Пряжников, Д.Векслер). Так, Л.С.Виготський визначав вік людини як етап розвитку, який характеризується специфічними для нього закономірностями формування організму та особистості.

Дослідження духовної природи особистості розкриває нові перспективи створення періодизації, яка б враховувала й пояснювала духовні потреби, кризи та злети людського духу на різних вікових етапах. Запропонований далі авторський варіант періодизації духовного розвитку людини має такі провідні ознаки:

а) цілісність – усі вікові періоди розглядаються в єдиному життєвому просторі - від ембріонального розвитку, народження і до смерті людини;

б) функціональність – установлення функціональної залежності психічних процесів у часі;

в) взаємозумовленість життєвих періодів – розгляд надбань кожного вікового періоду як суми надбань попередніх і базису подальших психічних надбань.

---

1. Гончаренко Семен. Український педагогічний словник. - Київ: Либідь, 1997. - 376 с.

2. Кирил Георгиев Попов. Бездуховността. Университетско изд. “Св. Климент Охридски”, София, 1998 г. – 288 с.

3. Зязюн І.А. Духовна еліта у суспільстві: інтелігентність і громадянськість / Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: Збірник наукових праць. / За редакцією Л.Л.Товажнянського та О.Г.Романовського. – Вип. 1(5). – Харків: НТУ “ХПІ”, 2003. – С. 32-41.

Для зручності вікові етапи подано у вигляді синусоїдального графіка, що полегшує порівняння та встановлення зв'язків між різними періодами життя (рис. 1). Перший полуперіод синусоїди (до 12 років) відповідає процесам оволодіння дитиною навичками спілкування, засвоєння смислів та цінностей, формування волі, активізації пізнавальної та творчої діяльності. Другий полуперіод – час реалізації здобутого у особистому житті. Надалі ж, чередування процесів засвоєння та реалізації складає динаміку особистісного розвитку.

Відправною точкою людського життя є народження, однак результати наукових досліджень дозволяють стверджувати, що вже під час ембріонального періоду на дитину суттєво впливають особливості емоційно-почуттєвого стану матері. Радість, захоплення, подив, піднесеність викликають відповідні позитивні реакції з боку ненародженої дитини, тоді як образи, ревності, гнів та заздрість негативно позначаються на формуванні структур психіки й організму малюка в цілому. Дитина живе у своєрідному космосі материнського організму, настроюється на камертон материнського серця і на все життя у підсвідомості зберігає пам'ять про це єднання.

Для того, щоб здійснити перші уроки виховання – наситити дитячу душу позитивними емоціями, у багатьох народів використовувався обряд весільної подорожі. Саме під час такої подорожі, звільнена від буденних матеріальних обов'язків, майбутня мати отримувала необхідний для неї потенціал позитивних вражень, які надалі становили фундамент емоційного резерву життєвих сил дитини.

Момент народження супроводжується стресом через втрату дитиною та матір'ю фізичної єдності й гармонії. Раніше всі потреби дитини віддзеркалювалися у бажаннях матері, але тепер два тіла віддаляє фізична відстань, яка позбавляє відчуття тепла, захищеності. Дитина не чує звичного камертону – материнського серця. Плач виявляється єдиним засобом повідомлення мамі про дитячі потреби. Перші роки життя малюк намагається компенсувати втрачену єдність: він проситься на руки, хоче спати тільки з мамою, обіймає її. Звідси, обґрунтованими є рекомендації про те, що вставати вночі до дитини повинна саме мати, а не батько, який не може повною мірою повернути втрачених відчуттів і таким чином заспокоїти дитину.

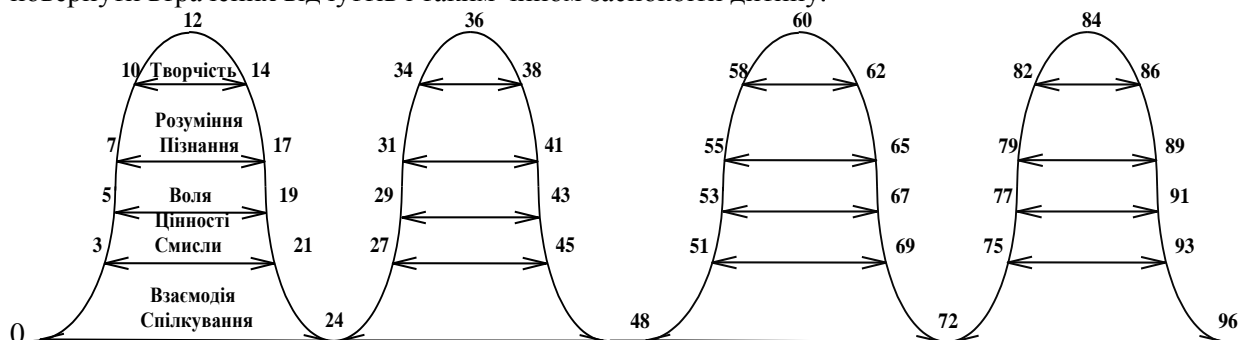

Рис.1. Функціональний взаємозв'язок вікових періодів життя людини.

З перших років життя дитина несвідомо прагне відновити втрачену єдність у сімейному колі. Батьки стають для малюка першим ідеалом для наслідування, а сімейні цінності - першим ціннісним орієнтиром. Дитина уважно спостерігає за поведінкою батьків, їх способами спілкування, намагається наслідувати ходу, інтонації голосу тощо. Ця функція є інстинктивною: для виживання дитині треба якомога скоріше стати самодостатньою, самостійною, такою, як дорослі. Дитина в цьому віці не оцінює батьків із позиції добре-погано; навіть, якщо батьки примушують дітей жебракувати або красти, вони в уявленні дитини залишаються найкращими у світі, ідеальними. Як видно з рис.1, цей період має проекцію на період 21-24 роки, а надалі – 45-48 років. У період 21-24 років більшість молоді намагається створити власну сім'ю, нерідко шукаючи нареченого (наречену) відповідно до ідеалу, який зберігається в пам'яті з дитинства. Проте з часом юнак чи дівчина усвідомлює не тільки позитивні, але й негативні риси батьків. Так відбувається конфлікт між свідомим і підсвідомим. Якщо в сім'ї панувала атмосфера злагоди, взаєморозуміння, а не самоствердження батьків - дитина засвоює цей спосіб поведінки як ідеальний і на його основі будуватиме взаємини з однолітками та майбутньою половиною. Період 45-48 років також позначається сімейною нестабільністю, коли, після прожитої значної частини життя, подружжя робить ревізію стосунків, а іноді - починає новий пошук своєї половини (народна приказка "сивина в бороду – біс у ребро").

У період 3-5 років діти активно грають у різноманітні ігри. Найпоширеніші з них: «Магазин» (із відповідними фінансовими проблемами покупців), «Козаки-розбійники», «Доньки-

матері” і т.д. Ігри є різними за своїм змістом, однак мають загальну мету – засвоєння в ігровій діяльності глибинних орієнтирів, рольових функцій, смислів, мети життя. Через це важливо допомогти дитині обрати ту гру, яка своїм змістом спрямовувала б до високих ідеалів: надання допомоги потребуючим, врятування від небезпеки, перемога дружби над ворожнечею і т. п. Тоді, при виборі майбутньої професії, молода людина буде зважати на її гуманістичну спрямованість, можливість приносити користь своєю діяльністю. Дослідники підкреслюють, що діти, які не навчилися грати у віці 3-5 років, не можуть брати участь у дитячій грі й надалі ⁴. Коли стануть дорослими, вони, як правило, не грають із власними дітьми.

Життєві цінності та смисли дитина намагається відшукати всюди, особливо - у розповідях дорослих, у казках і піснях, які співає мати. Саме тому зміст оповідань, казок і пісень має проходити ретельну експертизу батьками та вихователями на предмет впливу на свідомість і підсвідомість дитини.

На думку Гегеля, найважливішим моментом у духовному розвитку дитини є народження здатності осягати власне “я”; “...з цього моменту вона починає звільнюватися від своєї зануреності в зовнішній світ і стає здатною до рефлексії над собою. Спочатку ця пробуджуюча самостійність знаходить вираз у тому, що дитина навчається *грати* з чуттєвими речами. Але найрозумніше, що діти можуть зробити з власною іграшкою, полягає в тому, що вони її ламають” ⁵.

Недостатня сформованість у дитинстві життєвих смислів надалі ускладнює переживання підліткового віку, коли природний максималізм може посилювати вплив зовнішніх життєвих труднощів. Так, віковий період 3-5 років має проекцію на період 19-21 рік (рис. 1). Статистичні дані свідчать, що більшість самогубств у світі відбувається близько 19-річчя. Аналіз записок, які залишали після себе молоді люди, засвідчує їх однотипність. У різних формах самогубці констатують відсутність сенсу подальшого життя, перспектив, безцільність існування. Найчастіше до такого висновку людина приходять під час переживання особистої трагедії: зради друзів, нерозділеного кохання або втрати близької людини. Подібна трагедія може розглядатися як неможливість досягнення або втрата єдності з коханою людиною. Втрата єдності – одна з найбільших життєвих утрат. При цьому звістка про загибель тисяч незнайомих людей є, як правило, менш вражаючою. Прагнення до єдності, навіть після смерті – це історія всіх закоханих, зокрема, Ромео й Джульєтти.

Від самогубства людину утримують смисли подальшого існування на Землі. Якщо в ході ігрової діяльності та в процесі засвоєння змісту народних казок ціннісно-смилова сфера дитини була достатньо збагачена, то в подальшому складні життєві ситуації не спроможні позбавити людину головних орієнтирів у житті. Це перевіряється також і під час так званої “кризи середнього віку”, що трапляється близько 40-річчя.

Наступний віковий період, 5-7 років, є також надзвичайно важливим. Із цього часу в давнину дитину залучали до сімейної праці, її брали в поле, де вона намагалася допомагати батькам. Такий захід сприяв формуванню вольових якостей дитини, здатності перемагати власні бажання та зважати на сімейні потреби. Воля є однією з важливих умов духовного зростання. Вольові якості формуються через тренування здатності керувати власними бажаннями, вміння доводити справу до кінця, нести відповідальність за виконання своїх обов’язків. Обов’язки дитини можуть бути різними за складністю – від застеляння ліжка та прибирання кімнати до піклування про інших (братів, сестер, домашніх тварин і рослин). Головне – формування здатності докладати зусилля та досягати результату. Нерідко ми можемо спостерігати наявність у дорослої людини блискучих професійних планів і відсутність будь-яких зусиль для їх реалізації, що засвідчує конфлікт між спрямованістю та вольовою саморегуляцією особистості..

За наведеною періодизацією, вік 5-7 років має проекцію на досить критичний, як уже зазначалося, період 17-19 років, а надалі позначається на 30-річчі (рис. 1). Недостатня сформованість вольових зусиль призводить до втрати самоповаги після прояву чергової слабкості. Навпаки, здатність керувати собою складає основу успішного самовдосконалення. Якщо батьки допомагають дитині здійснювати її плани, це сприяє розвитку ініціативи, позитивному

---

4. Гармаев А.Ц. Этапы нравственного становления ребенка. - М.: Центр межнационального и сравнительного образования, 1991. - 145 с.

5. Гегель Энциклопедия философских наук. Т.3. Философия духа. Отв. ред. Е.П.Ситковский. М., “Мысль”, 1977. - С.85.

самоствердженню. Навпаки, переживання дитиною невдач від нездійснення задумів може сприяти безвідповідальності, сліпій покорі обставинам та почуттю провини.

У цілому за перше семиріччя дитина реалізує близько 70% свого потенційного фізичного зросту. Як недолік корисних речовин перешкоджає правильному формуванню організму дитини, так само недолік любові ускладнює розвиток власної здатності любити.

Коли діти від гри переходять до навчання, “вони стають допитливими, особливо по відношенню до різноманітних історій... Але найголовнішим тут є почуття, що вони поки не є тим, чим вони повинні бути, і живе бажання стати такими ж, як і дорослі... Звідси виникає потяг до наслідування”⁶. Психологічний механізм наслідування неначе скорочує шлях дитини до дорослого, допомагає спочатку безсвідомо засвоїти родовий досвід для того, щоб надалі піддати його критиці та доповнити власними надбаннями.

Період 7-10 років - це час, коли межі сім'ї поступово стають для дитини тісними. У більшості країн у віці 6-7 років дитину віддають до школи. Вона шукає єдності з першим вчителем, із новими друзями. При цьому сімейні ідеали та цінності порівнюються з цінностями інших. Нажаль, повальна інформатизація освіти призводить до зниження пізнавального інтересу учнів, починаючи вже з перших класів школи. Для збереження природної радості дітей від навчання необхідним є перегляд шкільних програм, які активізують, переважно, ліву півкулю мозку. Їх слід збагатити психолого-педагогічними заходами, спрямованими на розвиток емоцій, естетики, духовності дитини. При цьому процес висиджування дитини за партою та споживання інформації має поступитися тим формам і заходам, які через ігрову діяльність активізують творчий та духовний потенціал учнів. Залежно від психологічної атмосфери в класі, особистості та методів виховання вчителя у дитини розвивається потяг до навчання і колективної праці або навпаки, негативне ставлення до навчання та школи взагалі. Зважаючи на це, мудрі батьки обирають не стільки школу, скільки першого вчителя.

Віковий період 10-12 років позначається процесом активізації різноманітних здібностей дітей. Це час пробудження творчої активності, коли учні записуються у численні гуртки, студії, спортивні секції. Споживання інформації та досвіду дорослих вони прагнуть врівноважити самореалізацією, отриманням власного досвіду у різних видах діяльності. Чим багатшим є досвід такого самопізнання, тим меншої кількості помилок молоді люди припускаються під час вибору майбутньої професії.

Нарешті, перша з чотирьох вершин життя, поданих на рис. 1 - дванадцятиріччя являє собою кульмінаційний період. У людській природі активізується самосвідомість, народжується особистість. Здатність брати відповідальність за себе, за близьких людей, за світ може проявитися не скоро, але відтепер духовний розвиток стає більш усвідомленим. Результатом проходження 12-річчя є або самостійність, зростання відповідальності або подальше споживання чужих знань та досвіду, сліпа слухняність.

Оглядаючись із цієї вершини, дитина бачить, що сімейні межі, які нещодавно її задовольняли, тепер стають замалими. У період входження підлітків у доросле життя ідеальні уявлення вступають у протиріччя з реальністю. Випробуванню підлягають уявлення про добро та зло, установки батьків, про те, що слід бути слухняним (а цим нерідко маніпулюють інші), поважати дорослих (а вони не завжди цього заслуговують) і т.п. Прагнення до єдності зумовлює опанування соціального рівня відносин, апробації отриманих знань, досвіду, засвоєних цінностей та смислів у власних вчинках, поведінці та діяльності. Підліток відстоює власну незалежність, дискутує з батьками, все частіше не погоджується з їхніми поглядами, стає більш замкненим.

Період 12-14 років являє собою час, коли авторитет дорослих, зокрема, батьків, значно знижується. Підліток починає ділити їх риси на позитивні та негативні. Він намагається наслідувати молодіжних лідерів. Важливішою для нього стає оцінка з боку однолітків, товаришів по навчанню. Якщо дорослі знають про цю вікову особливість, вони не стануть нав'язувати дитині свої думки, рішення, а просто дадуть їй змогу самостійно впевнитися в їх правильності.

Стародавні традиції враховували, що з моменту дванадцятиріччя дитина починає протиставляти себе дорослим, а отже, ставитися до неї слід як до дорослої. Якщо ж у школі, у сім'ї це не береться до уваги, то природна вікова потреба змушує її шукати самопрояву в інших життєвих ситуаціях. Класне і шкільне самоврядування допомагає дітям реалізувати свої потреби у

---

6. Гегель Энциклопедия философских наук. Т.3. Философия духа. Отв. ред. Е.П.Ситковский. М., “Мысль”, 1977. - С.85

спільній діяльності, яка може носити духовно спрямований характер. Особливістю цього віку є також зниження інтелектуальної активності, зменшення бажання вчитися. Зважаючи на це, необхідно знизити інформаційне навантаження навчальної програми, а основні предмети подавати у формі, яка б розвивала просторові уявлення, образне мислення. Близько 14 років поступово відновлюється пізнавальна активність підлітків. Зростає їх інтерес до однолітків і старших. Відновлення втраченої єдності відбувається через розширення кола друзів, знайомих, поглиблення стосунків. Діти прагнуть до співробітництва, взаємодії, спілкування. В учнів восьмих класів спостерігається підвищення рівня самоаналізу, активізуються спроби самостійно розібратися у собі.

Конфліктність взаємин із батьками, яка спостерігається при переході до старшого підліткового віку 14-17 років, пояснюється переважно ставленням батьків до дитини як до своєї безпосередньої власності. Батьки визначають якою професією слід оволодівати дитині, з ким товаришувати, тобто підсвідомо намагаються реалізувати через неї свій особистий образ, свої нездійснені задуми та проекти. Але ж при всій повазі до батьків дитина не може безболісно ігнорувати власні природні потреби саморозвитку. Часто невдоволення батьків дітьми пов'язане з низьким рівнем їх успішності в школі, і тоді дитина відчуває свою неповноцінність, особливо, коли у початкових класах вона навчалася добре. Для більшості семикласників характерна підвищена тривожність у школі. Позиція батьків має бути не відстороненою і в той же час не нав'язливою. Дітям і батькам слід підтримувати дружні стосунки.

“До юнака підліток дозріває тоді, коли при досягненні статевої зрілості в ньому починає пробуджуватися та шукати собі задовільнення життя роду. Зміст ідеалу наповнює юнака почуттям дієвої сили, він уявляє себе покликаним і здатним перетворити світ або в усякому разі гармонізувати світ, який здається йому недосконалим”⁷.

У віковий період 17-19 років підвищуються, з одного боку, інтелектуальні здібності дітей, а, з іншого - усвідомлюється потреба у чіткій ціннісній орієнтації, у розвитку свідомості. Як вказувалося раніше, однією з головних причин критичності цього періоду є недостатня сформованість ціннісно-сислової сфери дитини близько 5 років. А.Ц.Гармаєв називає точку 19-річчя критичною точкою, коли «всі попередні стереотипи розпливаються, перестають бути твердими і незрозуміло тепер, що є цінністю для юнака чи дівчини»⁸. Подібні переживання трапляються і близько 30-річчя (рис 2.1). І в першому, і в другому випадку людині потрібна неабияка воля для подолання внутрішніх дисгармоній.

У 17-19 років суттєво змінюється життєва позиція юнака чи дівчини, що пов'язано з вибором професії, початком інтимного життя, формуванням свідомого та самостійного світосприйняття. Потреба у реалізації єдності знаходить відображення у створенні кола друзів та власної сім'ї відповідно до ідеальних уявлень про дружбу та кохання. Поступово зростає відповідальність як ознака духовності.

Період 19-28 років - становлення авторства власного способу життя. Якщо батьки намагаються стати на заваді – цей період супроводжується бунтом проти батьківської сім'ї, суспільства. Молода людина повинна інтегруватися у професійний, соціальний простір людської спільноти. Це прагнення до інтеграції також можна розглядати як похідну прагнення до єдності. Близькі стосунки юнака чи дівчини з протилежною статтю дозволяють побачити себе з боку інших і прискорюють самопізнання. Якщо спочатку молоді люди оцінюють один одного з точки зору привабливості, то з часом чергову зустріч розглядають як можливість створення сім'ї. Порівняно з минулими десятиріччями сучасна молодь набагато пізніше входить у шлюбні стосунки, віддаючи перевагу кар'єрному зростанню.

Поява молоді сім'ї змушує нести відповідальність за свої вчинки, за збереження сімейної вірності як умови єдності. Кожна помилка повертається тепер не докорами батьків, а кризою власного сімейного життя. Після народження дитини молоді люди по-іншому оцінюють події власного дитинства, у них зростає відповідальність, виникає свідоме вдячність до батьків, зміцнюється єдність із ними на основі спільного досвіду виховання дітей. Однак неминучими є й розбіжності у способах виховання минулих і прийдешніх поколінь. Для батьків дотримання

---

7. Гегель Энциклопедия философских наук. Т.3. Философия духа. Отв. ред. Е.П.Ситковский. М., “Мысль”, 1977. - С.88.

⁸ Гармаев А.Ц. Этапы нравственного становления ребенка. - М.: Центр межнационального и сравнительного образования, 1991. - С.33.

принципу невтручання в сімейні стосунки дітей приносить більше користі, ніж нав'язування власних суджень.

Близько 27 років накопичення досвіду дозволяє молодій людині поглянути на особисте минуле та оцінити події юності. Цей період відповідає 3-5 рокам, періоду засвоєння смислів, але тепер відшукуються не загальні, а власні смисли, формулюється особиста мета життя, здійснюється пошук його закономірностей, оцінка правильності чи неправильності життєвих рішень і вчинків. У 28 років людина може вирішити або здійснити своєю діяльністю оригінальний внесок у скарбницю людства, або своїм буденним життям повторити те, що вже зроблено. Її стосунки з оточуючими можуть бути свідомими, а життєвий шлях може бути відмінним від шляху попередників, за умов усвідомлення власних ідеалів, цінностей і смислів. Духовність знаходить прояв у здатності перетворення спадщини минулого людського досвіду в засіб виразу індивідуальної духовності, що може дати внесок, якого досі не існувало. Біографії багатьох великих представників людства свідчать, що орієнтири та досягнення особистості, визначені й здобуті до 30-річчя, стають основою соціального життя на наступні 30 років.

Близько 30-річчя відбувається активна переоцінка цінностей та побудова життєвих перспектив, усвідомлюється необхідність подальшого професійного, соціального та особистісного зростання. Людина неначе народжується для суспільства, для реалізації єдності не тільки з власною сім'єю, друзями, але й з однодумцями, колегами. Професія, опанована близько 32 років є, як правило, визначальною на ближчі 7-8 років.

Особливим моментом життя вважають 33-річчя, так званий вік Христа, що позначається вибором між духовним і матеріальним. Що буде поставлено на перший план, а що підпорядковано? Що є метою, а що тільки засобом? Спокуси Христа яскраво ілюструють хід людського мислення, труднощі вибору і, нарешті, перемогу. Вибір духовного метою, а матеріального засобом - відрізняє людину від усього тваринного світу. Розуміння цієї істини або нерозуміння призводить до спрямованості життєво важливого рішення щодо справи всього життя, яке пов'язують із віком близько 35-36 років.

36-річчя завершує черговий цикл життя, пов'язаний з тими надбаннями, які людина отримала від батьків і найближчого оточення та починає прояв глибинного "Я" людини в соціумі. Оглядаючи світ із цієї вершини, людина по-новому бачить його недосконалість. Її прагнення до єдності зумовлює бажання додати щось корисне до суспільних надбань. Результатом проходження цієї вершини є або знаходження власного життєвого шляху відповідно до своїх особливостей, побудова життя як оригінального твору мистецтва або повторення шляху вже пройденого іншими, подальше споживання чужих знань та досвіду. Невірний вибір призводить до виникнення кризи нереалізованості.

Період 36-40 років не даремно порівнюють із підлітковою кризою 12-16 років. Тут відмічається така ж нестабільність, актуальною є потреба у самопрояві та самоствердженні, підвищується самокритичність. Людині не сидиться на місці, хочеться нових відкриттів та радикальної зміни долі. Близько 40 років відбуваються спроби проаналізувати життєвий шлях з метою відповісти на запитання: "Навіщо все?". Нерідко це пов'язано з підсвідомим відчуттям непотрібності, незначущості своїх дій. Здається, що залишився останній шанс зробити справу, яка потрібна всім, яку ніхто не здатен зробити так добре. Думки про те, що через 50-100 років про все досягнуте ніхто і не згадає піддають сумніву доцільність докладених зусиль, витраченої емоційної енергії. Криза нереалізованості є типовішою для чоловіків, оскільки саме для них робота і професійне визнання є більш актуальним. "Що я зробив для світу?" - запитує себе чоловік. "Яку дитину я народила й виховала?" - запитує жінка. Щоправда, прийняття сучасною жінкою чоловічих ролей призводить і до появи в неї типової для чоловіків 40-річної кризи. У цілому цей період відрізняється високою продуктивністю за умов духовної спрямованості. Егоцентрична спрямованість, існування подружжя тільки для себе призводять до відповідної втрати натхнення, життєвих сил і вичерпаності стосунків.

Бажання принести користь є однією з провідних духовних потреб особистості і Природа в період 40-річчя неначе здійснює ревізію - що в цьому плані вже зроблено, якими є плоди цієї частини життя? Якщо зростання творчих можливостей, яке розпочинається у 10-12 років, продовжується протягом подальшого життя - ця криза не є небезпечною. Тоді наслідки діяльності людини та оточуючі засвідчують потрібність і корисність її діяльності, людина відчуває повноцінність життя, власну реалізованість. У 40-річному віці активізується також інтерес до майбутніх поколінь, до виховання молоді. Таким чином людина готується до появи власних онуків.

Період близько 41-48 років є сприятливим для активного перегляду власної поведінки з оточуючими, визначення смислу та цінності соціальних і міжособистісних стосунків. Якщо сил і здатностей на це не вистачає, людина пасивно підкоряється обставинам і звинувачує у своїх невдачах інших або долю. Нерідко вона втікає від власної сутності у світ мрії, музики, книги, активної професійної діяльності, шукає пригод, залишає сім'ю. Їй здається, що саме зараз вона має "останній шанс". Так шлюб, що був узятий заради дитини, руйнується; приятельські стосунки, які склалися заради кар'єри, втрачають сенс, коли людина досягає високого соціального статусу. Посилюється почуття самотності. Багато хто намагається заперечити власний вік: носить молодіжний одяг, цурається однолітків, переймає звички молоді. Погіршення зовнішності, тілесна слабкість наче підштовхують до зосередженості на внутрішньому світі. Однак зменшення фізичних сил нерідко призводить до зростання сил духовних. Пошук у цьому напрямі може привести до просвітлення свідомості та глибоких позитивних змін особистості. Символічно, що тільки з 44 років у давньоєврейській традиції дозволялося вивчати Кабалу.

Період 49-55 років позначається активізацією соціальної відповідальності, потребою спілкуватися з молоддю, передавати власні знання, досвід. Таким чином людина реалізує потребу у єдності на соціальному рівні. Передаючи власний досвід, вона згадує, як виховували її. Це призводить до встановлення не формально-традиційних, а по-справжньому близьких стосунків із батьками, якщо ті ще живі. Якщо ж батьків уже немає - виникає відчуття незавершеності стосунків, почуття провини, що не є конструктивним.

У разі, якщо попередній період життя був невдалим - близько 50-річчя людина не відчуває сил для розвитку і каже "я занадто стара для змін". У протилежному разі усвідомлення життєвого досвіду сприяє формуванню нової чесноти - мудрості. Людина відшукує нові закономірності, гортаючи сторінки Книги життя, дедалі більше оволодіває здатністю прогнозувати, передбачати події та поведінку інших.

Близько 56 років особистість святкує третє народження, повторення віку Христа. Знову постає вибір між матеріальним і духовним. У випадку прогресу людина опановує духовно спрямовану діяльність і не втрачає з виходом на пенсію активних зв'язків зі світом. Її думки спрямовані, здебільшого, на передачу власних знань та досвіду майбутнім поколінням. У разі невірної вибору актуалізуються найгірші риси характеру, що проявлялися в дитячому періоді. Немовби у дитинстві, людина ображається, гнівається на дрібниці. Як наслідок триває спад її емоційної та розумової активності.

Період 56-60 років надає особистості повторно шанс змінити щось у власному характері та стосунках, переорієнтуватися, оновити спрямованість праці. Ознакою прогресивного розвитку буде рішення присвятити себе тій чи іншій творчій діяльності на основі напрацювань та досвіду. У протилежному випадку людина задовольняється, переважно, фізичним існуванням.

60-річчя являє собою третю умовну вершину людського життя (рис. 1). Дух в особистості усвідомлює свою загальнолюдську природу. Зріла людина має зробити зрілий життєвий вибір: чим наповнити своє майбутнє – творчими здобутками, мудрістю або буденністю та поступовою втратою фізичних і духовних сил. В античній Греції 60-річчя вважали віком філософів - у цей час творча особистість може поділитися з людством найціннішими надбаннями власного духовного та соціально-культурного досвіду. Досягнутий на цей час певний рівень матеріальної забезпеченості дозволяє зосередитися на проблемах духовного майбутнього людства та інтегрувати в нього власний досвід. Таким чином потреба у єдності реалізується через творчість на загальнолюдському рівні. Невірний вибір викликає бажання завершити всі справи, насолодитися плодами заслуженого відпочинку.

Близько 65 років, коли трудову діяльність у більшості закінчено, відбувається різке уповільнення темпу життя. Збільшення вільного часу може активізувати відчуття своєї непотрібності. До того ж, у багатьох людей цього віку є ті чи інші хронічні захворювання. Настає час прийняти життя як власну цілісну історію, не відкидаючи епізодів, що видаються невдалими, не звинувачуючи себе та інших. У випадку незадоволеності або, коли людину карає сумління - даний період переживається як критичний. Криза спустошеності посилює страх смерті та відчай від неможливості розпочати життя знову. І навпаки, наповненість спогадів позитивними емоційними переживаннями сприяє виникненню почуття задоволення від виконання власної життєвої місії.

Пенсіонери активно працюють на дачах, присадибних ділянках. Утрату єдності з колом друзів і однолітків, яких стає все менше, людина намагається компенсувати через єднання з Природою, активне спілкування з рослинним і тваринним світом.

66-70 років – це період, коли фізичні сили поступаються перед енергією духу; людина або свідомо готується до залишення цього світу, або з острахом відганяє ці думки від себе. У першому випадку її розвиток не припиняється, в останньому – відчуття пустоти, смутку, безцільності життя посилюють кризу спустошеності. Якщо людина закрита для нового досвіду, сконцентрована на тілесних відчуттях і живе одними спогадами – вона немовби обґрунтовує власну непотрібність у Природі. У протилежність цьому, сконцентрованість уваги на творчості, духовному зростанні є чітким сигналом про доцільність подальшого життя.

Близько 72-74 років почуття відповідальності за майбутнє – як своє, так і людства в цілому, може сприяти "третьому пубертатному періоду", оновленню стосунків людини з власним внутрішнім світом, а також суспільством. Людина потребує уваги та спілкування з дітьми, онуками та правнуками, намагається встановити й підтримувати єдність між поколіннями. При цьому розумова активність часто поступається емоційній, слабшає пам'ять. Неначе в дитинстві, людина більше орієнтується на почуття. Якщо тіло витримало навантаження, яке склалося у 70 років, близько 77 настають адаптаційні особистісні зміни. Тоді 84-річчя позначається новим життєвим етапом.

84-річна вершина – це четверта велика вершина людського життя, час чергового духовного народження людини, коли дух усвідомлює власну духовну природу. У більшості цей період супроводжується відмежуванням від мирського, від метушні та дрібниць. Людина повертається до вічності, до незмінних духовних цінностей, присвячує життя найвищому служінню. Прагнення до єдності реалізується через усвідомлення себе часткою Всесвіту. Тоді смерть тіла сприймається як перетворення матеріальної енергії у духовну. У багатьох народів традиційною є підготовка людини до "Великого потойбічного переходу". Керуючись традиційними настановами, людина має "роздати всі борги", зосередитися на вищих духовних досягненнях⁹. У протилежному випадку посилюється криза безперспективності. Людина живе переважно спогадами.

Якщо ж вибір є вірним, збагачений досвід при інтелектуальній працездатності народжує творче ставлення до Буття, дозволяє не тільки спостерігати закономірності, а й накреслювати перспективи людського сходження через століття. Як довгожитель людина посідає особливе місце в людській історії. На неї тримають рівняння інші.

Узагальнення поданої періодизації духовного розвитку особистості дає можливість виокремити такі закономірності:

Людське життя в еволюційно-історичному вимірі – це можливість зробити індивідуальний внесок у скарбницю Всесвітнього духовного досвіду та підтвердити потрібність, доцільність власного існування. У випадку доцільності Природа наділяє людину подальшими силами (фізичними, розумовими та духовними) для продовження життєвої місії. У протилежному випадку, безцільність існування призводить до передчасного згасання функцій, зниження ефективності роботи систем організму.

Духовний розвиток особистості є динамічним процесом, що містить підйоми та спади, серед яких можемо виокремити 4 доленосні вершини, пов'язані з життєвими виборами:

12-річчя, коли дух у людині усвідомлює себе як особистість. Підліток здійснює вибір між прийняттям відповідальності, самостійності / або споживанням, сліпим відтворенням засвоєних цінностей та досвіду батьків. Невірний вибір призводить до загострення кризи дорослості – коли відбувається руйнація стереотипів сприйняття та світогляду, до ще більшої розбіжності між бажаннями та можливостями;

36-річна вершина, коли дух в особистості усвідомлює свою соціальну природу. Людина здійснює вибір між побудовою унікального професійного шляху відповідно до власної сутності, соціальною активністю / або загальноприйнятим повторенням життєвих шляхів, вже пройдених іншими. Невірний вибір посилює кризу нереалізованості – коли здається, що життєва програма не виконана, а досягнення – незначні;

60-річна вершина, коли дух у людині усвідомлює свою загальнолюдську природу. Особистість вирішує, чим наповнити своє майбутнє – творчими здобутками, мудрістю, самовдосконаленням / або буденністю та поступовою втратою фізичних і духовних сил. Наслідком невірного вибору є посилення кризи спустошеності – втрати усвідомлення зв'язків між минулим, сьогоденним та майбутнім;

---

⁹ Чокьї Нима Ринпоче. Путеводитель по жизни и смерти. – Санкт-Петербург: "Ясный свет".- 1995. – 206 с.

84-річна вершина, коли дух “усвідомлює” через людину свою духовну природу. Особистість ідентифікує себе з власним духовним “Я”, усвідомлює себе часткою Всесвіту, присвячує життя служінню світу / або залишає життєву сцену так і не здійнявшись над дрібницями, не зрозумівши сенсу власного життя в еволюційно-історичному вимірі. Невірний вибір призводить до кризи безперспективності, коли людина живе тільки спогадами, що позначається відсутністю достатньої кількості життєвої енергії. Розуміння і врахування духовних законів сприяє реалізації єдності людини зі світом, Природою. Людина повертається до вічності, до незмінних духовних цінностей, стає громадянином Всесвіту.

Правильність здійснених виборів визначає життєву та професійну долю особистості.

Користуючись поданою періодизацією, слід зважати на те, що дух у своєму абсолюті не підвладний часовим обмеженням, тому вікові орієнтири, подані в періодизації, є лише приблизними, залежними від духовного потенціалу особистості та подій на життєвому шляху, які складають її долю. Фахова компетентність особистості у поєднанні з високим духовним потенціалом забезпечують цілісну самореалізацію професіонала в обраній діяльності.

Едуард Помиткін

ВІКОВА ПЕРІОДИЗАЦІЯ ДУХОВНОГО ЗРОСТАННЯ ПРОФЕСІОНАЛА

Резюме

У поданій праці розкривається взаємозв'язок між розвитком духовного потенціалу та становленням професіоналізму особистості в процесі онтогенезу. Запропонований авторський варіант періодизації духовного розвитку людини має такі провідні ознаки як цілісність (усі вікові періоди розглядаються в єдиному життєвому просторі від ембріонального розвитку, народження і до смерті людини); функціональність (установлення функціональної залежності психічних процесів у часі) та взаємозумовленість життєвих періодів (розгляд надбань кожного вікового періоду як суми надбань попередніх і базису подальших психічних надбань).

Узагальнення поданої періодизації духовного розвитку особистості дає підстави розглядати людське життя в еволюційно-історичному вимірі як можливість зробити індивідуальний внесок у скарбницю Всесвітнього духовного досвіду та підтвердити потрібність, доцільність власного існування. Фахова компетентність особистості у поєднанні з високим духовним потенціалом забезпечують цілісну самореалізацію професіонала в обраній діяльності.

Эдуард Помыткин

ВОЗРАСТНАЯ ПЕРИОДИЗАЦИЯ ДУХОВНОГО РОСТА ПРОФЕССИОНАЛА

Резюме

В представленной работе раскрывается взаимосвязь между развитием духовного потенциала и становлением профессионализма личности в процессе онтогенеза. Предложенный авторский вариант периодизации духовного развития человека имеет такие ведущие признаки как целостность (все возрастные периоды рассматриваются в едином жизненном пространстве от эмбрионального развития, рождения и до смерти человека); функциональность (установление функциональной зависимости психических процессов во времени) и взаимообусловленность жизненных периодов (рассмотрение содержания каждого возрастного периода как суммы содержаний предшествующих и базиса дальнейших психических содержаний).

Обобщение представленной периодизации духовного развития личности дает основания рассматривать человеческую жизнь в эволюционно-историческом измерении как возможность сделать индивидуальный взнос в сокровищницу Всемирного духовного опыта и подтвердить целесообразность собственного существования. Профессиональная компетентность личности в объединении с высоким духовным потенциалом обеспечивают целостную самореализацию профессионала в избранной деятельности.

Edvard Pomitkin

The AGE PERIODS of SPIRITUAL GROWTH of the PROFESSIONAL

The summary

In the submitted work the interrelation between development of spiritual potential and becoming of professionalism of the person in process of age changes is opened. The offered author's variant of system of spiritual development of the person has such conducting attributes as integrity (all age periods are

considered in uniform vital space from the period before birth development, birthes and to death of the person); functionality (an establishment of functional dependence of mental processes in time) and interconditionality of the vital periods (consideration of the maintenance(contents) of each age period as the sums of maintenances previous and basis of the further mental maintenances.

Generalization submitted the system of spiritual development of the person gives the basis to consider human life in Evolutionary – historical measurement as an opportunity to make an individual payment in a treasury of the World spiritual experience and to confirm expediency of own existence. Professional competence of the person of association with high spiritual potential provide complete self-realization of the professional in the elected activity.